

Rozprawa doktorska **Charakterystyczne rozwiązania i motywy w architekturze kamienic warszawskich od około 1900 do 1914 na przykładzie twórczości Ludwika Panczakiewicza oraz spółek autorskich Wacław Heppen – Józef Napoleon Czerwiński i Henryk Stifelman – Stanisław Weiss – streszczenie.**

Autor: mgr inż. arch. Piotr Kilanowski

Opiekun naukowy: prof. nzw. dr hab. inż. arch. Małgorzata Rozbicka

Kamienice czynszowe zwane też domami dochodowymi stanowiły podstawowy i zazwyczaj najważniejszy typ budownictwa kształtującego wielkie miasta europejskie na przełomie XIX i XX w. W Warszawie rola kamienic w krajobrazie miejskim była jeszcze większa za sprawą specyficznej struktury urbanistycznej, niezwykle wysokiej gęstości zabudowy, stosunkowo niewielkiej liczby znaczących gmachów reprezentacyjnych i monumentalnych, jak również ograniczeń wynikających z funkcjonowania miasta jako twierdzy zaborcy. Szczególne znaczenie miały największe, wykorzystujące nowoczesne konstrukcje i instalacje, a także prezentujące najnowsze trendy architektoniczne kamienice powstające po uchyleniu przepisów ograniczających maksymalną wysokość domów frontowych (1904). W zdecydowanej większości wspomniana zabudowa uległa całkowitemu zniszczeniu, bądź bardzo poważnym uszkodzeniom w latach 1939-1945. Pamiętać również należy, iż pochodzące z przełomu XIX i XX w. kamienice nie były tematem szerszego zainteresowania, badań i dokumentowania przez znaczną część XX wieku. Wiązało się to z powszechnymi w okresie przed 1939, a także po 1945 roku wśród architektów, urbanistów i historyków architektury poglądami traktującymi kamienice czynszowe jako nieciekawą zabudowę masową i niezdrowy relikw minionej epoki. Taki stan rzeczy stanowi jedną z przyczyn dla której obecny stan wiedzy na temat architektury warszawskich kamienic czynszowych, stanowiących około 1900 roku niezwykle istotny element tkanki architektonicznej Warszawy, jest nadal niekompletny.

Stąd celem niniejszej pracy jest uzupełnienie wiedzy na temat kamienic czynszowych wznoszonych w Warszawie na przełomie XIX i XX w., a w szczególności zbadanie architektury grupy budynków wzniesionych w latach 1900-1914 przez wybranych twórców pod kątem stosowania przez nich indywidualnych/autorskich rozwiązań i motywów.

W chwili wybuchu pierwszej wojny światowej Warszawa w przeważającym stopniu zabudowana była kamienicami wzniesionymi po 1850 r. Zdecydowana większość omawianej zabudowy czynszowej powstała jeszcze przed 1900 rokiem zazwyczaj tworząc zwarte i wyrównane gabarytowo pierzeje o koszarowym charakterze. Znacznie większym znaczeniem dla krajobrazu miasta i znacznie bardziej zindywidualizowaną architekturą charakteryzowały się natomiast kamienice powstałe po 1900 roku, a zwłaszcza w latach 1904-1914. Wówczas bowiem zbiegły się ze sobą w czasie czynniki takie jak m.in. zmiany w przepisach budowlanych, nowe prądy w architekturze, a także pojawienie się nowych technologii konstrukcyjnych i instalacji. Omawiane czynniki przyczyniły się do radykalnego wzrostu wysokości kamienic, znacznego zindywidualizowania ich architektury, oraz upowszechnienia się nowoczesnych instalacji i wyposażenia, a co za tym idzie istotnego wzrostu rangi budynków czynszowych na tle architektury miasta. Mając na uwadze wyżej wspomniane aspekty, w niniejszej pracy zdecydowano się objąć badaniami domy dochodowe wznoszone od około 1900 do 1914 roku z uwzględnieniem budynków powstających także pod koniec XIX w. W części dotyczącej autorskich rozwiązań i motywów zdecydowano się wytypować trzech najbardziej znaczących projektantów warszawskich domów dochodowych w omawianym okresie. Mowa o twórcach

takich jak Wacław Heppen (w duecie z Józefem Napoleonem Czerwińskim), Henryk Stifelman (w duecie ze Stanisławem Weissem) i Ludwik Panczakiewicz. Wybierając wspomnianych twórców kierowano się takimi kryteriami jak ilość, wysokość, nowoczesność i wybitność zrealizowanych budynków, a także ich ogólne znaczenie na tle miasta. Badaniom pod kątem występowania cech autorskich w relacji do wybranych projektantów poddano 70 kamienic, wśród których znalazły się zarówno dzieła potwierdzone, jak również domy przypisywane, których autorstwo nie zostało dotąd ostatecznie rozpoznane.

W ramach niniejszej pracy przeprowadzono szerokie badania archiwalne, bibliograficzne i terenowe. W zakresie badań znalazły się nieliczne zachowane współcześnie oryginalne projekty kamienic, jak również inwentaryzacje wykonywane po 1945 roku. Podstawowym i szczególnym źródłem wiedzy były inwentaryzacje, projekty, fotografie, kosztorysy, opisy, szkice, korespondencja i protokoły zgromadzone w Archiwum Biura Odbudowy Stolicy, a także Archiwum Zakładu Gospodarowania Nieruchomościami. Badaniom poddano także historyczne materiały kartograficzne, a w szczególności tzw. Plan Lindleya z aktualizacją na lata 1908-1914. Uzupełnienie badań archiwalnych stanowiła analiza historycznych zbiorów fotograficznych, a w szczególności zbioru tzw. „Referatu Gabarytów”, zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego, zbiorów Archiwum „Karta”, czy niemieckich fotografii lotniczych z 1943 roku. W ramach badań bibliograficznych analizie poddano publikacje branżowe z lat od około 1900 do 1914, a zwłaszcza czasopisma „Architekt” i „Przegląd Techniczny”. W uzupełnieniu do publikacji branżowych, badaniom poddano także wszelką literaturę i opracowania współczesne dotyczące kamienic powstających w okresie od około 1900 do 1914, jak np. tzw. Studia historyczne kwartałów zabudowy, sporządzone w latach 1982-1984 pod nadzorem Haliny Kujawy przez Miejskie Biuro Projektów „Warcent” (obecnie przechowywane w Archiwum MWKZ). Niniejszą pracę uzupełniono ponadto badaniami terenowymi, w tym pomiarami, rysunkami i szkicami w terenie, jak również wykonaną w latach 2005-2015 dokumentacją fotograficzną, a także własną praktyką architektoniczno-konserwatorską w zespole pracowni ‘Proart’ Anny Rostkowskiej.

Szczególnym elementem badań były także studia dotyczące wybranych architektów, w tym ich życiorysy, kwalifikacje, praktyki, podróże, powiązania, a także rodziny. W ramach badań architektów przeprowadzono szeroką kwerendę, w której znalazły się zapisane spotkania i rozmowy z żyjącymi członkami rodzin, badania publikacji i artykułów wybranych architektów, jak również badania środowisk kulturowych i etnicznych, z którymi byli powiązani. Cennej wiedzy na temat badanych architektów dostarczyli m.in. Irena Heppen (wnuczka Wacława Heppena), prof. dr hab. Andrzej Buchner (wnuk Ludwika Panczakiewicza), a także Jan Jagielski (Żydowski Instytut Historyczny).

Niniejsza praca składa się z dwóch podstawowych części składowych. Część pierwszą poświęcono omówieniu generalistów związanych z budownictwem czynszowym w pejzażu architektonicznym miasta od około 1900 do 1914. Ten fragment pracy stanowi punkt odniesienia i podstawę porównawczą dla części drugiej, którą poświęcono z kolei kwestiom autorskości motywów, form i wzorów w kamienicach na przykładzie twórczości wybranych architektów i budowniczych.

W części pierwszej przedstawiono tematykę krajobrazu architektonicznego Warszawy po 1900 roku, w tym uwarunkowania historyczne, polityczne i geograficzne, strukturę urbanistyczną i typologię zabudowy. Przedstawiono także najważniejsze wzniesione na przełomie XIX i XX w. inwestycje budownictwa sakralnego, publicznego, mieszkaniowego i przemysłowego z wykazaniem roli i znaczenia budownictwa czynszowego przed 1914 r.

Następnie omówiono środowisko architektów i budowniczych warszawskich, w tym kwestie przepisów i ustawodawstwa, możliwości kształcenia zawodowego, zmiany w definicji zawodu architekta, zmiany w organizacji praktyki, działalność stowarzyszeniową, a także relacje zagraniczne. Przedstawiono także przegląd czynnych około 1900 roku projektantów z wyróżnieniem najbardziej znaczących i aktywnych twórców, a także podkreśleniem twórców szczególnie zasłużonych w tworzeniu kamienic czynszowych. Zwięźczenie części pierwszej niniejszej pracy stanowi próba uporządkowania wiedzy na temat architektury warszawskich kamienic czynszowych około 1900 roku z wyróżnieniem podstawowych elementów składowych, takich jak: układ funkcjonalno-przestrzenny, kształtowanie przekroju, architektura elewacji, wystrój architektoniczny i elementy stałego wyposażenia, a także konstrukcja i infrastruktura techniczna. Omówiono m.in. uwarunkowania prawne i lokalizacyjne, schematy rzutów na różnych typach działek, kwestię wysokości kondygnacji, typy i formy dachów, kwestie kompozycji elewacji, elementy wystroju architektonicznego, kwestie nadbudów i rozbudów, zwięźczenia, otwory okienne wraz z oprawą, balkony i wykusze, materiały i sposób opracowania, wystrój wnętrz i wspólnych przestrzeni komunikacyjnych, elementy stałego wyposażenia takie jak stolarka drzwiowa i okienna, podłogi i posadzki, piece, kominki i kuchnie, meble wbudowane, wyposażenie podwórzy, a także elementy konstrukcyjne takie jak ściany, stropy i dachy (z uwzględnieniem technologii), oraz instalacje takie jak wodociągi i kanalizacja, ogrzewanie i wentylacja, oświetlenie a także windy.

Część drugą pracy zadedykowano kwestiom autorskości architektury kamienic na tle typowej zabudowy czynszowej przedstawionej wcześniej w części pierwszej. Przybliżono sylwetki twórcze wybranych architektów, t.j. Wacława Heppena w duecie z Józefem Napoleonem Czerwińskim, Henryka Stifelmana w duecie ze Stanisławem Weissem, a także Ludwika Panczakiewicza. Starano się także przybliżyć życiorysy omawianych projektantów, w tym ich losy, życie prywatne i rodzinne, wykształcenie jak również miejsce jego odbycia, praktyki, aktywność w konkursach, rozpoznane realizacje, działalność publicystyczną i społeczną, a także działalność w latach wybiegających po za cezurę przyjętą na potrzeby niniejszej pracy. W dalszej kolejności omówiono rozpoznane autorskie rozwiązania architektoniczne na przykładzie wybranych projektantów w odniesieniu do przyjętego w pierwszej części pracy podziału na układ funkcjonalno-przestrzenny, kształtowanie przekroju, architekturę elewacji, wystrój architektoniczny i elementy stałego wyposażenia, a także konstrukcję i infrastrukturę techniczną. Zwięźczenie części drugiej stanowi próba sformułowania wniosków na temat autorskich rozwiązań i motywów w kamienicach warszawskich od około 1900 do 1914 roku na przykładzie twórczości wybranych architektów.

Uzupełnienie niniejszej pracy stanowi katalog prezentujący zgromadzoną wiedzę, rysunki i ilustrację dotyczące 70 kamienic wzniesionych, bądź przypisywanych projektom Wacława Heppena we współpracy z Józefem Napoleonem Czerwińskim, Henryka Stifelmana we współpracy ze Stanisławem Weissem i Ludwika Panczakiewicza. W katalogu przedstawiono m.in. dzieje poszczególnych obiektów, przyjęte rozwiązania funkcjonalno przestrzenne, rodzaj konstrukcji, rodzaj instalacji, opis elewacji i sposób wykończenia. W uzupełnieniu wykazano również badane materiały ikonograficzne i pomiarowe, a także materiały źródłowe i bibliograficzne dotyczące poszczególnych adresów.

14.06.2016 v.